

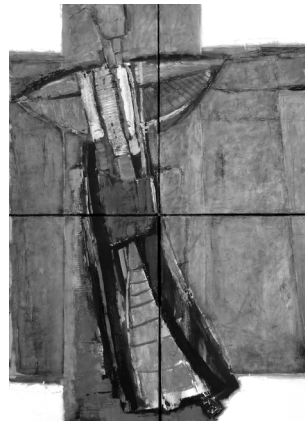
OBORNI TERÉZ

BARÁT VAGY ELLENSÉG?

Egy árulás története, Erdély, 1551

■ 1551 decemberének végén egész Európán végigsöpört a hír: meggyilkolták a római anyaszentegyház bíborosát, Várad püspökét, a korabeli Magyarország és Erdély legbefolyásosabb politikusát, György pálos szerzetest.¹ A gyilkosságot nem kisebb uralkodó, mint Habsburg I. Ferdinánd rendelte el, és Erdélyben tartózkodó zsoldosai hajtották végre. A Szentszék a felbujtó Ferdinánd ellen eljárást indított, és Girolamo Martinengo bécsi nuncius vezetésével 1552–1554 között nyomozást folytatott. Bécsben, Grazban, Sopronban, Győrött, Kassán folyt a tanúk meghallgatása. György barát titkos terveit, gyanús cselekedeteit tudakolták, azt bizonyítandó, hogy összejátszott a törökökkel, és elárulta a kereszténységet. Az eljárás végül Ferdinánd felmentésével zárult. „Bebizonyosodott” ugyanis, hogy Fráter György, a római egyház püspöke és bíborosa a kereszténység árulója volt, a pogány ellenséggel paktált, és Erdélyt a törökök kezére akarta juttatni. Bár Fráter Györgyöt életében és halálát követően számos csalással, hazugsággal, árulással vádolták, az alábbiakban a legsúlyosabb, Erdély elveszejtésére irányuló vádat szeretném körüljárni és az ügy összefüggéseit bemutatva végül is az olvasóra bízni a döntést...

Kezdjük a történetet a végén: az 1552–1554 között lezajlott szentszéki eljárás dokumentumai, a tanúvallatási jegyzőkönyvek, valamint a vádlott, I. Ferdinánd által védelme érdekében bemutatott levelek, feljegyzések fennmaradtak a Vatikáni Titkos Levéltárban, ma is olvashatók, kutathatók.² A mintegy hatszáz oldalnyi peres iratanyagról a későbbi századokban többnyire csak a jegyzőköny-

...„arcod tisztának
találtatott
a leghatalmasabb
szultán és az összes
szandzsákosok előtt”

veket tartalmazó másolatok készültek, amelyek megtalálhatók a magyarországi közgyűjteményekben. Ezeket az iratokat felhasználva lehet a korabeli Magyarország történetének egyes szereplőit, magát Fráter Györgyöt is elhelyezni azon a sakktablán, amelyen a 16. század – számunkra legalábbis – legizgalmasabb játszma zajlott. A vatikáni peres iratanyagot 1988-ban megjelent egyszerű könyvében Barta Gábor sokrétűen feldolgozta. Rengeteg fontos levelet, vallomást, feljegyzést idézett, amelyeket fel tudtam használni a szóban forgó kérdés bemutatására, ezek alapján, hozzátéve néhány új forrást, igyekszem megismertetni az olvasókkal a történetet.

A gyilkosság 1551. december 17-én hajnali egy-két óra tájban történt. Ennek körülményeit jól ismerjük, felidézni itt most nem szükséges.³ A hír hamar eljutott a Vatikánba, III. Gyula pápához, aki első felindulásában egyházi átokkal sújtotta azokat, akik a gyilkosságban bármi módon részt vettek.⁴ Később persze fölmentést nyertek a bűnösök, hiszen a kereszténység ellenségét – ahogy később majd Ferdinánd indokolta, nem lehetett más módon eltávolítani, mint úgy, ahogy történt.

Erdély nagyhatalmú ura, Fráter György

■ Fráter György (Utiešenić/Utiešenović vagy másként Martinuzzi György 1484?–1551) az 1540–50-es évekre a keleti országrész legbefolyásosabb politikusa lett. Szapolyai (I.) János király, majd özvegye Jagelló Izabella és gyermekük, Szapolyai (II.) János Zsigmond választott király tanácsosaként a legrangosabb országos tisztségeket töltötte be. Előbb János király fő bizalmasa, majd kincstartója (1534), Várad püspöke (1534), János király halála után korábbi rangjait megtartva Bihar vármegye főispánja, majd helytartó (1541), főbíró (1544), végül már Ferdinánd kegyelméből vajda, esztergomi érsek (1551) és halála előtt két hónappal bíboros is lett. A felsorolt címek és rangok szinte teljhatalmat biztosítottak számára a keleti, a Szapolyai-özvegy és fia uralma alatti országrészekben, befolyását még inkább fokozta, hogy szinte saját külpolitikát folytatott, uralkodókkal levelezett, köztük magával a szultánnal is. Hosszú és kalandos életet élt, szolgasorból emelkedett az ország sorsát eldöntő hatalomra. Személyiségével, jellemével és cselekedeteivel kapcsolatban számos kortársa nyilvánított véleményt, de kiszámíthatatlanságát, rejtélyességét, öntörvényűségét mindannyian megemlítették.

Forgách Ferenc kapzsinak, nagyravágyónak, hatalmaskodónak nevezte, szerinte „olyan nagy hatalma volt mint kormányzónak, hogy semmi más nem hiányzott a legfőbb ranghoz és méltósághoz [neki], csak a királyi cím”.⁵ Ami pedig az árulás vádját illeti, Forgách szerint Fráter György nem Ferdinánd királyt, hanem a szultánt árulta el, erről szóló véleményét így összegezte: „[Szulejmán] Györgyöt kormányzóvá tette, s hűséggel elkötelezte, mert azt hitte, hogy szerzetesi volta, öregsége miatt s a királyi méltósághoz illően a megállapodást, a hűséget, az állhatatosságot és a jótéteményre való emlékezést sohasem fogja elvetni. Ezzel szemben most királynéját, s uralkodó fiát, természetes urait, az országot és enmagát elárulta.”⁶ Forgách szerint György barátnak oly nagy hatalma volt, „melytől szörnyen féltek, s melyet még azok is gyűlöltek, akiknek hasznára volt”.⁷

Bethlen Farkas mértékadó Erdély-története már sok helyütt kedvező színben tüntette föl a Barátot, de az imént említett tulajdonságait ő sem leplezte el. Tőle is álljon itt egy érdekes részlet a nagyravágyó, elbizakodott önkényúr, Fráter György dolgairól: „a tömeg rokonszenvét annyira megnyerte, hogy egyedül csak ő forgott mindenki száján, széltében-hosszában, minden helyen csak róla mondták: senki sem fordít nagyobb gondot az ország javára, senki sem adja jobban bérbe az arany-, az ezüst- és a sóbányák jövedelmét, senki sem találja fel elmésebben a pénzszerzés módját, senki sem valósítja meg okosabban azt, amit eltervez, senki sem igyekezett

jobban néhai János király helyzetének megszilárdítására, mint ő. Senki sem képes olyan csodálatra méltó megfontoltsággal megtartani Erdélyt épen és sértetlenül a dolgok annyi viharában, szigorú tekintetét úgy tartja Erdélyen, mint Atlasz vállain az égboltot.”⁸ Bethlen leírásában súlyosan igaz és valós állítások vannak, egy az erőszakosságig erős, kemény ember képe tűnik föl, akinek azonban el nem tagadható érdeme volt, hogy az elképzelhetetlenül nagy zűrzavarban képes volt valahogy megtartani és működtetni János király országrészét. Még hosszasan lehetne forrásokat idézni pró és kontra, de talán ennyi elégséges szemléltetni a György barát személyisége és politikai szerepe körüli viharokat, felizzó szenvedélyeket.

Az 1551. esztendő – Erdély Habsburg–fennhatóság alá kerül

■ 1551 nyarán Izabella királyné és fia távozott Erdélyből, miután György barát erre rákényszerítette, és aláíratta vele a lemondó nyilatkozatot. A Szapolyaiak országrésze egyesült a Magyar Királyság nyugati részeivel, I. Ferdinánd jogara alatt. Az elszakított területek hón áhított egysége megvalósult, ismét eggyé lett a váradi békében 1538-ban kettéosztott ország. A sikerben nem kis része volt György barátnak, aki hosszú évekig fáradozott a megállapodás létrehozásán. I. Ferdinándtól meg is kapta jutalmát Erdély megszerzéséért: esztergomi érsekké nevezte ki, és a római katolikus egyház bíborosává tette.

Györgyre ezt követően már „csak” annyi feladat várt, hogy mindezt úgy adja elő az Oszmán Birodalom szultánjának, a pasáknak és vezíreknek, mintha Erdély fölött még mindig a szultán által még 1541-ben odarendelt János Zsigmond uralkodna. A Habsburg-hatalomátvétel lebonyolítására Erdélybe érkező Castaldo generális, Nádasdy Tamás országbíró és Báthory András királyi biztosok azon igyekeztek, hogy megszervezzék az új hatalmi berendezkedést, megfelelő embereket találjanak a tisztésekre. Egyelőre azonban még mindig Fráter György volt az úr a keleti részeken, nem tudtak fölébe kerekedni, mindenki az ő szavára hallgatott. Castaldo rendszeresen írt jelentéseket a bécsi udvarba, és ritkábban ugyan, de Nádasdy is beszámolt. Jól látták, hogy György barát továbbra is szoros kapcsolatban maradt a Portával, miként alább majd részletesebben lesz szó róla, de hogyan is szakíthatta volna meg hirtelenjében a kapcsolatait? Mindenesetre Castaldo és Nádasdy képtelenek voltak eligazodni a Barát politikai sakkhúzásain, aki egyébként nem is igen állt szóba velük, döntéseibe pedig végképp nem avatta be őket. A Bécsbe küldött jelentések egyre neheztelőbbek, izgatottabbak lettek, egyre több gyanút keltettek Ferdinándban arról, hogy a Barát kettős játékot űz, valójában nem a magyar királynak, hanem az oszmánok szultánjának érdekeit szolgálja, és az épphogy Habsburg-kézre került Erdélyt most megint az oszmánoknak akarja átjátszani. Ferdinánd maga sem tudhatta, mi az igazság, de erdélyi megbízottjai már-már hisztérikusan gyűlölni kezdték a helytartót. Ez az egyre növekvő szörnyű gyanú vezetett végül oda, hogy Ferdinánd burkolt utasítást adott Castaldónak Fráter György meggyilkolására.

Vádak és mentségek

■ Bethlen Farkas Istvánffy Miklós történetíró munkájára hivatkozva idézte fel azokat a vádakat, amelyeket Ferdinánd 1552 januárjában a magyarokhoz írt levelében Györgynek felrőtt. Eszerint Fráter György már „Szepesi János” – azaz I. János király – idejében széthúzást és pártütéseket idézett elő az országban, Budát árulóként odavetette a törököknek, sőt „minden terve annyira összefonódott a törökökkel, hogy a keresztény ember elnevezésen kívül a kereszténységnek semmi nyoma nem maradt benne”.⁹ Azzal is megvádolta, hogy hozzá, azaz Ferdinándhoz is csak azért pártolt,

hogy elkerülje a veszélyt, amely az oszmánok részéről fenyegette a királynéval 1550-ben kialakult konfliktushelyzet miatt. Itt jegyezzük meg, hogy a királynéval éppen amiatt alakult ki ez a konfliktus, mert György barát le akarta őt mondadni Ferdinánd javára. Folytatva a vádak: miközben Ferdinánd megszerezte számára a bíborosi tisztséget, a törökökkel titkos tárgyalásokat folytatott, a királyné Erdélyből történt távozása (1551 nyara) során a tartományt magának akarta megszerezni, és amikor ez nem sikerült, akkor ismételten a törökökkel lépett kapcsolatba. Végezetül kijelentette, hogy azt a sok gonoszságot, amelyet a barát elkövetett a kereszténység ellen, semmilyen más módon nem lehetett elhárítani, mint a megöletésével.

Az eljárás során a Vatikán kiküldött vizsgálóbiztosai, Girolamo Martinengo bécsi nuncius vezetésével mintegy másfél-két esztendeig kérdezősködtek, hallgatták meg azokat a személyeket, akik György barát közelében, vele kapcsolatban voltak. A kihallgatottak szinte mindegyike elmondta, hogy a Barát az 1540-es években folyamatosan kapcsolatban volt a Portával, csauszok jöttek-mentek, de hogy valójában miről tárgyaltak ezek a követségek, azt senki nem tudta. De nemcsak a sztambuli követek jöttek Erdélybe, maga György barát is számos küldöncöt, hírvivőt küldött a Portára, miként arról Szalánczy János, a királyné bizalmi embere beszámolt vallomásában.¹⁰ Ezek alapvetően nem voltak titkos küldetések, a követek szabadon járhattak, neveik is ismertek, a szükséges mértékig György barát be is számolt tárgyalásairól az erdélyi és a királysági főuraknak, de tény, hogy a királynét kizárva az ország rész politikai-diplomáciai ügyeit maga intézte.

Ferdinánd ügyvédei a törökökkel való összejárás bizonyítására számos olyan levelet mutattak be az eljárás során, amelyeket Fráter György írt a szultánnak, valamely oszmán tisztségviselőnek, vagy amelyek hozzá érkeztek a Portáról. Ezek arra ugyan bizonyítékul szolgáltak, hogy sűrű levelezés zajlott a Barát és az oszmánok között, tartalmuk azonban semmiféle kereszténységellenes konspirációt nem bizonyított. Az oszmánok levelei között említjük meg Szokollu Mehmed pasa¹¹ néhány levelét, amelyben a gyakoribb híradásra és arra szólította fel Györgyöt, hogy maradjon a szultán hűséges híve, továbbá értesítette, hogy újabb követeket küld hozzá. A gyakori levélváltást nem kell különösebben indokolni, hiszen a János Zsigmond által uralt terület a szultán befolyási övezete volt, amelynek ügyeiről állandó tájékoztatást kértek és vártak a Portán.

Mik lehettek azok a hírek, információk, amelyeket György barát eljuttatott a szultáni udvarba? Erre sem a Ferdinánd ügyvédei által bemutatott levelek, sem pedig a tanúvallomások nem adnak hitelt érdemlő választ. Csak sejteni, kitalálni lehet, hogy bizonyára a kisebb-nagyobb katonai kontingensek mozgásáról vagy a királyi országrészben zajló eseményekről lehetett szó, azzal a folyamatos hízelgéssel kísérve, amelyet az oszmánokkal való levelezés megkívánt. Egyetlen tanú, a már említett Szalánczy János hozott csak elő egy érdekes történetet, amit a Portán hallott Rusztem pasa nagyvezírtől. Eszerint a Barát arra biztatta volna a szultánt, hogy ha Habsburg (V.) Károly császár Buda visszafoglalására csapatokat indítana, akkor az oszmán hadak az osztrák örökös tartományok, nevezetesen Stájerország ellen indítsanak támadást. (Vajon ez az ötlet nem jutott volna eszébe a szultáni udvar stratégiáinak?)

Az oszmán szultánnal a negyvenes években György barát által folytatott kapcsolattartás lényegében arra irányult, hogy megnyugtassa a szultánt, az általa uralt országrészek és az azok élére kijelölt uralkodók a helyükön ülnek, miként azt a szultán 1541-ben, Buda alatt elrendelte, és nem játszanak össze a Habsburgokkal. Eközben maga György barát volt az, aki azon fáradozott, hogy a keleti országrészt valami módon a magyar király, I. Ferdinánd jogára alatt egyesítse. Ő hozta tető alá a gyalui szerződést (1541 vége), erőszakolta ki a nyírbátori megegyezést (1549) – ezek mindenképpen arról állapodtak meg, hogy Izabella királyné az általa uralt területeket Fer-

dinádnak adja át –, és ő érte el, hogy a szultán által a keleti országrész élére helyezett Izabella és János Zsigmond végül lemondjon a hatalomról, és 1551 nyarán távozzon az országból. Akit Fráter György sokéves diplomáciai manőverezéssel elárult és hátba támadott, az éppenséggel a szultán lehetett. Az a Szulejmán szultán, aki a jól ismert történet szerint Buda alatt úgy rendelkezett a Szapolyai-özvegy és fia uralma alá kerülő területekről mint saját birodalma részeiről. Még egyszer szögezzük le: György barát az Oszmán Birodalom befolyási övezetében a szultán által kijelölt uralkodó személyeket arra vette rá, hogy a területet átadják a magyar királynak, I. Ferdinándnak, aki, nem mellesleg, keresztény uralkodó volt.

1551 nyarán tehát Ferdinánd számára – Fráter Györgynek köszönhetően – igen előnyös fordulatot vettek az események: a királyné átadta a király követeinek a magyar Szent Koronát, az uralma alatt álló keleti országrész fölötti hatalmat, és távozott Erdélyből. Ferdinánd elfogadta, örömmel nyugtázta a hatalmi helyzet ilyen fordulatát, és arra kérte György barátot – akinek közismerten jó kapcsolatai voltak a Portán –, úgy kommunikálja a szultán számára ezt a fordulatot, hogy lényegében semmi olyan nem történt, ami a szultán érdekeinek ellenére lenne: „őfelsége semmit sem cselekszik a béke ellenében, amikor visszaveszi Erdélyt mint Magyarország részét és sajátját, sőt csak a János királlyal kötött egyezsége értelmében [jár el]”.¹² Az egyezés, amelyre az előbbi mondatban Ferdinánd utalt, a váradi békének nevezett megállapodás volt, amely kimondta, hogy János király halála után az uralma alatti területek Ferdinánd hatalmába kerülnek.

A fentebbi mondatban békének nevezett fegyverszüneti megállapodást Ferdinánd Erdély elfoglalásával mégiscsak megszegte. Ez ugyanis az 1547 júniusában öt-éves időtartamra megkötött drinápolyi fegyverszüneti egyezmény volt, amelyben Ferdinánd elismerte a szultán magyarországi hódításait, és elfogadta a hatalmi megsztottságot, azazhogy a keleti részeket és Erdélyt a szultán uralja. Sőt Ferdinánd abba is beleegyezett, hogy a béke megőrzése érdekében és saját magyar királysága elismertetéséért évi harmincezer forintot fizessen a Portának.

Visszatérve a történetre, mint említettem, 1551 őszén György barátnak az lett volna a feladata, hogy meggyőzze a szultánt arról, hogy ami megtörtént, az nem vagy nem úgy történt meg. Az jól kivehető az Erdély átadását követő időszak politikai szereplőinek levelezéséből, hogy maga Ferdinánd, de Fráter György is igen-igen tartott a szultán reakciójától, attól, hogy nem fogja tétlenül nézni egyik tartománya elvesztését. Amitől tartottak, hamarosan be is következett.

Egy a Barát által a szultánhoz írt levélből ki is derül, hogy György barát vajon hogyan is próbálkozott elterelő magyarázatot adni, amikor arról faggatták, hogy János Zsigmond és édesanyja miért távozott abból a tartományból, ahová szultáni parancs helyezte őket. György azt írta, hogy János Zsigmond csupán saját városába, Kassára ment, és csak azért, mert ő – azaz Fráter György – azt parancsolta neki, hogy házasodjon meg – János Zsigmond 11 éves ekkor –, és a hozzá méltó feleségjelölt a római király leánya lehet, akivel majd ott találkozik, és akinek édesatyjával a szultán maga is békében él.¹³ Hogy ez mennyire volt hihető magyarázat a szultán számára, azt nem tudjuk. De nem örültek a hírnök a Portán, annyi bizonyosan kiderült Szokollu Mehmed pasa és György barát levélváltásából. Fráter György Szokollu Mehmed pasának írt leveleiből jó néhányat bemutattak a vatikáni eljárás során, arra vonatkozó bizonyítékként, hogy György barát elárulta a katolikus királyt és a kereszténységet. Az tény, hogy ezekben az 1551 őszén írt levelekben Fráter György valóban a szultán iránti töretlen alattvalói hűségét fejezte ki, és a szultán rabszolgájának nevezte magát és királyát, János Zsigmondot is.¹⁴ Hosszasan bizonygatta, hogy az erdélyi részek továbbra is János Zsigmond birtokában vannak, és az ő – azaz Fráter György – kormányzása alatt állnak, a német hadak csakis a temesközi – tehát Petrovics Péterre bí-

zott szandzsák területén lévő – várakba szálltak. Ezek a várak pedig Lippa, Solymos, Temesvár, Becse, Becskerek, Arács voltak – talán nem véletlenül azok, amelyeket az oszmán hadak az 1552. évi hadjárat során elpusztítottak és bevettek.

György barátnak azonban a szavakon túlmenően tetteikkel is bizonyítania kellett azt, hogy Erdély és a keleti országrész a Habsburg-hatalomátvétel után is a szultán hűségén maradt – ezt azzal tudta demonstrálni, hogy Castaldo generális erdélyi bevonulása után is beküldte a Szapolyai-országrész éves adóját a Portára, méghozzá János Zsigmond nevében. A beküldött adó tízezer forint lehetett, a hozzá csatolt ajándékokkal együtt harmincezer forintra rúgott. Később, a vádiratban, Fráter György e tettet szintén mint a törökökhöz húzó áruló cselekedetet rótták föl. Ma már, azt hiszem, nagyon is világosan látjuk, hogy Fráter György hogyan próbált a két hatalom között egyensúlyozni, szavakkal, gesztusokkal, tettekkel elhárítani az oszmán katonai támadást. Egy alkalommal azt mondta, miként azt szintén a tanúvallatási jegyzőkönyvekben Scheiber Farkas vallotta: „nagyon sok mentséget kell keresnem a szultán előtt, ha megtudja az egyezséget. [Az Izabella és Ferdinánd közötti egyezségről van szó.] Mert ő hatalmas... és el tudja foglalni Erdélyországot, míg a királynak nincs felkészült hadserege.”¹⁵ Ez így is volt, az Erdélybe érkezett Habsburg-zsoldos csapatokról már egy korabeli történetíró megjegyezte, hogy hadseregnek kevés, követségnek viszont sok volt a bevonuló öt-hatezer főnyi zsoldos katona. Szulejmán szultán pedig, ha Erdélyt nem is szállta meg hadaival, de megtorló hadjáratot indított, melynek során a Tisza és a Maros mente súlyos pusztítást szenvedett el. Elesett Temesvár, Lippa, Szolnok, és bár a dicső egi várvédők megállították az oszmán hadakat 1552 őszén, a hadjárat okozta anyagi és emberveszteséget ezzel nem lehetett semmissé tenni. A Habsburg-seregek pedig, ahogy Fráter György sejtette, később sem tudták megvédeni a keleti országrészt.

Ferdinánd egy 1551. július végén György barátnak írt levele újabb adalékkal szolgál arra vonatkozóan, hogy a király hogyan gondolkodott Erdélyről annak átvétele után. Ebben a levélben a király arra kérte György barátot, hogy Erdély ügyeiben járjon közbe a szultánnál, azaz magyarázza meg, miért is történt az, hogy az ő hatalmába került ez az országrész. Erre a célra, miként azt több levél is bizonyítja, bizony nagyon is fel akarták használni György barát portai kapcsolatait, míg egy másik cél – a bűnösség bizonyítása – érdekében éppen ezekkel a kapcsolatokkal lehetett őt megtámadni. Ferdinánd tehát így írt: „a törökök császáranak követünk útján azt üzentük, hogy az ővele kötött békét és fegyverszünetet szigorúan betartottuk.”¹⁶ De mivel az elmúlt évben, Erdélyben zavarok támadtak – folytatódik a levél – és a budai pasa is Erdély ellen támadt, Ferdinánd úgy látta, hogy „közbe kell avatkoznia,” és ezt pusztán a szultánnal kötött fegyverszünet értelmében tette. Biztosította egyúttal a szultánt arról, hogy az éves adót és a szükséges ajándékokat ő is meg fogja adni, végül kérte, hogy György barát és a temesi ispán (Petrovics Péter) küldjön követeket a szultánhoz, és azok ugyanezt mondják: „kérjük tehát Hűségteket, úgy irányítsa ezeket a dolgokat, hogy ellentmondás ne legyen bennük, és hogy a fegyverszünet megőriztessék...”¹⁷

Az adó és az ajándékok fizetése és beküldése nem elhanyagolható része történetünknek. Ezek beküldése egyrészt az alávetettséget szimbolizálta az erdélyi-keleti országrész számára már 1542-től kezdődően, másrészt az adott konkrét helyzetben, 1551 nyarán arra is szolgálhatott, hogy megnyugtassa a portai hatalmasságokat, és elvegye támadó kedvüket. Maga Ferdinánd király is átérezte ennek jelentőségét, ő is az adó és ajándékok beküldésétől remélte, hogy a szultán nem indít támadást. 1551 nyarán, a hatalomátvétel és az adó beküldése után történt egy gyanús eset: György barát egy olyan szultáni levélről tudósította az erdélyi urakat, mely szerint Szulejmán megerősítette őt Erdély kormányzásában. Az urak igencsak gyanakodtak

arra, hogy Fráter György maga írta a levelet, mert abban a szultán a kereszténység oszlopának nevezte őt.¹⁸ Am ezek a kifejezések egyáltalában nem szokatlan udvari-asszági formulák voltak az oszmán udvari levelezési stílusban.

1551 nyarán az Erdélyben kialakult helyzetről Petrovics Péter tudósította a Portát, és ezután született a szultán György barátnak írott levele: „Mivel Erdélyt a király fiának adtuk szandzsákként, ő most is a mi szervitorunk és alattvalónk, ahogy apja is szolgánk és alattvalónk volt, ezért is szükséges, hogy ezt a királyfit védelmünkbe vegyük. Ha tehát eltűritek, hogy a király fiát a németek elvigyék, mindőtöket irgalom nélkül karddal darabokra vágatunk. Úgy irányítsátok tehát dolgaitokat, hogy őt az országban uraitokként megtartsátok...”¹⁹ A szultán tudatta azt is az erdélyiekkel, hogy mely pasák, mely katonai egységekkel lettek kirendelve a hadjáratra. A ruméliai beglerbég, a szilisztrai és a vidini pasa, a moldvai és a havaselvi vajdák és a tatár kán hatalmas serege ugrásra készen áll Erdély határán, csak a parancsot várják a támadásra. Ha tehát a németek seregét nem űzik ki Erdélyből, ezek mindannyian megindulnak – szólt a fenyegetés.

Mivel ahhoz kétség nem fér, hogy ez és talán még több hasonló fenyegető levél és üzenet érkezett Erdélybe, nem csodálkozhatunk azon, hogy György barát minden képességével igyekezett megbékíteni a sztambuli udvart és a támadást megakadályozni. Ezt a tanúk vallomásai nyilvánvalóan bizonyították. A Barát követeket és leveleket küldött a Portára és a környékbeli oszmán tisztségviselőknek, mentetve a helyzetet és bizonygatva, hogy meg fogja találni a módját annak, hogy a németek kimenjenek az országból, és hogy ez az ország továbbra is Izabella királyné és fia birtokában van, amelyet ő kormányoz.²⁰ Ezekről a levelekről – szintén a tanúvallatási jegyzőkönyvből tudjuk – a kortársak, méghozzá a legműveltebb királyi tanácsosok, Oláh Miklós és Bornemissza Pál²¹ is megjegyezték, hogy micsoda leleményesség és művészet nyilatkozott meg bennük.²²

Fráter György tehát a Habsburg-hatalomátvételt követően ismételten maga és a keleti országrész egészének hűségét bizonygatta a szultánnak, ahogyan a negyvenes években mindvégig, miközben azon mesterkedett, hogy a tartományt Habsburg-kézre játssza. Kettős játéknak tűnik ez, kétségtelenül. Egy ilyen ragyogó elme, egy országok sorsáról döntő éles eszű politikai sakkjátékos vajon nem számolt a Porta megtorló intézkedéseivel, ha egyik alávetett tartománya a legnagyobb ellenségük, a Habsburgok kezére jut? Nem számolt vajon azzal, hogy, miként az oszmánok nem egy alkalommal ígérték: tűzzel-vassal emésztik meg az országot? Hidegvérrel ígerte volna hűségét és a Szapolyaiak uralma alatti országrészt mindkét uralkodónak? Valóban azt hitte, hogy a szultán dühét lecsendesítheti adófizetéssel és mézes szavakkal? Ezekre a kérdésekre sem a Barát, sem a főurak és uralkodók levelei, sem a tanúvallatási jegyzőkönyv eddig nem adott biztos választ.

Annyit azonban bizonyosan tudunk, hogy 1551 késő nyarán, kora őszén Fráter György próbálta menteni a menthetőt és tárgyalni a Portával. A fentebbiekben elősorolt manőverek átmeneti sikerrel jártak, októberben Szokollu Mehmed pasa ezt írta a barátanak: „arcod tisztának találtatott a leghatalmasabb szultán és az összes szandzsákosok előtt.”²³ Úgy tűnhetett ezekben a hetekben, hogy a Barát mesterkedéseit siker koronázta, a Porta gyanakvását elaltatta, a megtorlástól valahogy megmenekül az ország. Eközben viszont a másik oldalon, a bécsi udvarban épp ellenkező irányba fordultak a dolgok, György barát egyre nagyobb gyanúba került Ferdinánd előtt.

Nádasdy Tamás és Castaldo generális szerepe

■ A Habsburg-uralom alatti országrész legbefolyásosabb politikusa a korszakban kétségtelenül Nádasdy Tamás (1498–1562) volt, aki 1551-ben – Giambattista Castaldo

császári hadvezér, Erdély katonai helytartója mellett – országbíróként szintén tagja volt a Ferdinánd nevében a hatalomátvételt érkező követségnek. A közte és Fráter György közötti levelezés egésze még nincs feldolgozva, nem is bővelkedünk egymásnak írott leveleikben, de néhány fennmaradt darab mégis némi eligazítást nyújt. György barát levelei udvariasnak és egyben taktikusnak is tűnnek, célszerű volt ugyanis jó kapcsolatot tartania a királyi országrész jeles emberével, ha tudósítást akart kapni az odaát történekről. Nádasdy – miként a tanúvallatás során kiderült – ősellenségének tekintette Györgyöt, mint mondta, régi ellenségek voltak, köz- és magánügyekből fakadóan egyaránt, és gonosz szándékot tulajdonított minden cselekedetének. Azt is több alkalommal kijelentette, hogy Magyarország romlásának a Barát volt az oka.²⁴ Holott valamelyest ő is rá volt szorulva György barát jóindulatára, hiszen testvérhúga, Nádasdy Anna volt az oszmánok börtönében sínylődő Majlád/Majláth István felesége, és Fogaras várának birtokosaiként különféle birtokügyletek is voltak az erdélyi részen. Nádasdy azt is mondta a kérdezőbiztosoknak az említett vizsgálat során, hogy a Barát mindig üldözte és támadta őt magát, az övéit és birtokait is. Hosszú évek óta fennállt az ellenségeskedés kettejük között, ahogyan két nagyravágyó és jelentős hatalomra szert tett politikus között ez nem szokatlan. De számos konkrét esetről is lehet tudni, ami ellentétet okozhatott a két politikus között.²⁵

Kapcsolatukat a jól felfogott érdek irányította, miként az az alábbi levélből kiderül. A kellemesnek tűnő hangvétel ellenére a legkevesebb, amit mondhatunk, hogy Nádasdy igen komolyan gyanakodott a Barátra, és kételkedett Ferdinánd iránti jóindulatában. Fráter György a maga módján igyekezett közbenjárni a Héttoronyban raboskodó Majlád ügyében, nem titkolta – ahogy sohasem tette –, hogy török követekkel tárgyalt, ezenkívül híreket küldött és kért Nádasdytól. Az 1550 márciusában kelt, eredetileg latin nyelvű levél – amely remélhetőleg az olvasók érdeklődésére is számot tart – bemutatja a két főúr közötti kapcsolattartás jellegét, stílusát:²⁶

*Tekintetes és nagyságos Nádasdy Tamás úrnak,
Vas vármegye ispánjának,
a király őfelsége főkapitányának, tiszteletre méltó barátomnak.*

Tekintetes és nagyságos uram, tiszteletre méltó barátom, üdvözlöt és kedvezésünk ajánlását. Majlád úr ügyét eddig úgy mozdítottam előre, hogy [meghagytam] minden követségnek, hogy erről a pasáknál – akik munkálkodásától ez az ügy legfőképpen eredményre juthat – követeink kifejezetten említést tegyenek, és most is, amikor követeink az adóval és ajándékokkal a császár [szultán] Portájára küldettek, általam úgy lettek kioktatva, hogy Majlád urat és Török Bálint urat is, ha Isten kedvező alkalmat ad, azt a módot követve, amit csak maguknak a követeknek jegyeztek fel, az ő szabadulásukra használják. Azt pedig, amit a tekintetes és nagyságos Salm úrnak [Niklas graf zu Salm]²⁷ – ahogy tekintetes és nagyságos uraságtok írja – én mondtam, meglehet, hogy valami olyasmit mondtam, mégis, amilyen megviselt testi állapotban vagyok, nem emlékszem, hogy olyasmit tettem volna, ha pedig mondtam valami hasonlót, a török módra utaltam, hogy a vesztegetésre azok erősen kaphatók, semmi olyan nincs, amit megtenni visszautasítanak, mivel nagyon szeretik a pénzt, ezenkívül más utat a szabadulásra nem látok. Most semmi újság nincs, hacsak nem az, hogy a császár három csausa volt nálam, nem sokkal ezelőtt, akik közül kettőt a császár Perzsiából való visszatérésének örömeire küldtek hozzám, ezeket február 15-én visszabocsátottam. A harmadikat pedig a mi követeinkkel, az adóval és ajándékokkal március 5-én elküldtem, akik Brassóban a császár követével, Fered csaussal szembeállítottak, aki által [a császár] azt kérte tőlem, hogy molossusokat [nagy testű pásztorkutya fajta] vagy más nyúl fogó kutyákat küldjek neki.

A császár feleségével, leányával és vejével, Rusztán pasával egy Drinápoly [ma: Edirne, Törökország] melletti helyre ment, ahol kedvtelésből vadászni szokott, és ott a fiával is – akit távollétében Drinápolyban hagyott – találkozott, majd a vadászatot befejezve, fiát visszaküldte Drinápolyba, ő maga egyedül ment vissza Konstantinápolyba, és ott azonnal elrendelte övéinek, hogy hadi felszerelést hordjanak oda, hogy ezt milyen okból cselekedte, nem tudom.

A lengyelek és a moldvaiak háborúba kezdtek, és ahogy tudom, a moldvaiak közül sokan kívánták ezt, hogy ebből mi lesz, tavaszra derülhet ki; úgy lehetne leírni, hogy itt én a moldvaiak és a havasalföldiek között úgy vagyok, miként a szkítiai pusztaság közepén; olyan dolgokról, amik kedvemre volnának, nem tudok, igen hálás lennék ezért, ha tekintetes és nagyságos uraságtok, régi barátjának megsegítésére gondolván, azokról a dolgokról, amelyek odaát történnek, némelykor értesítene. Mivelhogy mindazokat igaznak vélem, amelyek megtörténtét tekintetes és nagyságos uraságtoktól kapom.

[Uraságtoknak] minden jót kívánok. [Kolozs]Monostorról, az Úr 1550. évében, március 24-én.

György barát, váradi püspök, kincstartó és helytartó stb.

A Bécsben György barát ellen izgató másik személy, Giovanni Battista (Giambattista) Castaldo (1493?–1563), itáliai származású katona, hadvezér, akit Erdélybe érkezését követően Ferdinánd katonai helytartóvá nevezett ki. Ferdinánd és Castaldo közötti levelek igen nagy számban maradtak fenn a bécsi levéltárban. A király Castaldo generálishoz 1551. július 30-án írott levelében arra biztatja a generálist, hogy az erdélyi várak megerősítéséhez, az ott állomásozó katonaság élelemmel és munícióval való ellátásához kérje Fráter György segítségét, mert ő maga most nem tud pénzt küldeni, a helytartó pedig többször is írta, és követei által is üzentek, hogy mindenben a segítségére lesz Ferdinándnak Erdélyben. A király kifejezte abbéli reményét is, hogy a következő országgyűlésen az erdélyi rendek Fráter György és Nádasdy Tamás jelenlétében tárgyalnak, és az ő tanácsait figyelembe véve döntenek mindazon kérdésekről, amelyek az ország védelmét érintik. A levél kelte után csupán két héttel Ferdinánd azt tanácsolta Castaldónak, hogy óvatosan és okosan viselje magát a püspökkel szemben. A generális katonai tehetségét nem igazán tudom megítélni, és a király döntését, hogy őt küldi Erdélybe, vitatni sem ildomos, ám az tény, hogy Ferdinánd uralmának megszervezésére nem a legalkalmasabb ember volt. Mivel Castaldo nem tudott magyarul, hamar megromlott a kapcsolata az erdélyi rendekkel. György barát halála után teljesen magára maradt egy idegen tartományban, senkiben sem bízott. Nehézségeit fokozta, hogy nem tudta fizetni katonáit, szinte folyamatos halálfélelemben élt az utolsó erdélyi hónapjaiban, míg végül 1553 nyarán, hadaival együtt távozott.

Ferdinánd tehát nagyrészt Castaldo jelentései alapján tájékozódhatott az erdélyi helyzetről, és mint láthattuk, a katonai helytartó nem tudhatott semmi biztosat, csak a folyamatosan jövő-menő török követekről és levelekről értesült. A Barát tényleges szándékait senki sem tudhatta. Egy tanúvallomást idéznék még, hogy végképp összezavarjam az olvasót, mégpedig Johann von Oppersdorf zsoldoskapitány vallomását, aki 1551 telén nem Erdélyben, hanem a királyságban tartózkodott. A kapitány a kérdezőbiztosok kérdésére, hogy miért is kellett meggyilkolni a Barátot, így nyilatkozott: „abból a tartományból egészen idáig hallatszott, hogy György barátot árulással gyanúsítják. Egy nagyon tisztas magyartól, név szerint Bornemiszától, aki a barát szervitóra volt, és most Kolozsvárban bíró, és sokaktól másoktól is hallotta, hogy ő és az övéi óvakodjanak a baráttól [...], mert annak olyan a lelke, hogy senkit nála magasabb állásban nem tűr el, vagy valakit, aki nála többet ér[...] ezt [az áru-

lást] nem a török iránti szeretetből, hanem azért tette, hogy a római királyt és a török szultánt is kijátssza, és egyedül ő uralkodjék Erdélyben.”²⁸ György barát, ahogyan sok forrás is megerősítette, hatalomvágyó és uralkodó típusú ember volt, de hogy a két világhatalom között őrlődő tartományban maga akart volna király lenni, az számomra nehezen elképzelhető.

A vallomások között található Castaldo tolmácsának, Scheiber Farkasnak elbeszélése arról, hogy a hadparancsnok hosszas gyöttrődés után döntötte el végül a Barát megöletését. A gyilkosság éjszakáján csúnyán összevesztek, már nem először. Castaldo György fejére olvasta, hogy nem viselkedik őszintén Ferdinánd királlyal, tisztségeket és ezekhez illő hatalmas fizetést kapott Ferdinándtól, megkapta az esztergomi érsekséget, és a király a bíborosi méltóságot is kijárta számára, de őt még ez sem elégítette ki, királyi koronát akart tonzúrás fejére, de Isten ezt nem fogja megengedni, Isten haragja le fog rá sújtani.²⁹ Miközben Castaldo ordított, a Barát vörös arccal csak annyit mondott, hogy ez nem tartozik Castaldóra, és ő tudja, hogy jó végre viszi a dolgokat, amelyeket eltervezett.

A vallomástévők szinte mindegyike utalt arra a szóbeszédre, közhírré, ami ez idő tájt szárnyra kelt. Erdély-szerzte beszéltek, hogy György barátot valójában fékezhetetlen hatalomvágya vezérelte, és maga akart uralkodni. Hűséget sem a szultánhoz, sem a királyhoz nem tartott, mindkettőt elárulta.

Fráter György politikai szándékainak, manővereinek követése, elemzése meglehetősen nehéz feladat elé állítja a kutatót, de újabb források, köztük például a Nádasdy- és a Castaldo-levelezés további darabjainak feltárása révén újabb és újabb értelmezések szülehetnek napjainkban is.

A tanulság

■ Mondhatnám azt egyszerűen, hogy tanulság nincs. Vélt vagy valós árulásokat gyakran követtek politikai gyilkosságok a történelemben. Vagy hosszasan fejtegethetném, hogy egy bonyolult politikai-hatalmi – és hogy a mához közelítsünk: kommunikációs – válsághelyzet állt elő, amelynek szereplői szövevényes szálakat fontak, saját elképzelésekkel rendelkezve próbálták a maguk és többé-kevésbé országuk javát is nézni a megoldás keresése során. Megtudható-e valaha az igazság, György barát valódi célja? Nem hiszem. A Barát halála után, későbbi korok történetírói és a jelenkor történészei saját emberi értékrendjüknek, ismereteiknek, olvasottságuknak, élettapasztalataiknak megfelelően alkothatnak véleményt a történelekről, az egykori pálos szerzetes, György barát árulásáról, és ezt szorgosan meg is teszik, évszázadok óta. S ha valakinek érdeklődését az elmondottak alapján felkeltette a túlzás nélkül izgalmasnak mondható eset, annak további elmélyülésre szívből ajánlom Barta Gábor már említett kötetét.

■ JEGYZETEK

1. A róla szóló irodalomból lásd Horváth Mihály: *Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete*. In: *Uő: Rajzok a magyar történelemből*. Történelmi zsebkönyv. Pest, 1866; Ognjeslav Utiešenović: *Lebensgeschichte des cardinals Georg Utiešenović*. Wien, 1881; Barta Gábor: *Vajon kié az ország?* Bp., 1988. (Labirintus); Oborni Teréz: *Fráter György kincstartósága Erdélyben*. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk. Hanák Péter, szerk. Nagy Mariann, Pécs, 1997. 61–76; Adriano Papo: *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista Dalmata nella storia Ungherese del Cinquecento*. Szombathely, 2011. (Civiltà della Mitteleuropa Collana di Studi e Documenti No. 5.)
2. Archivio Segreto Vaticano, Archivum Arcis Armaria I-XVIII. N. 1711. Processus consistorialis super violenta morte Georgii ord. Varadiensis. A hazai másolatok az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Pl. Fol.Lat. 4397. „Processus circa necem Fratris Georgii monachi iussu Ferdinandi I^{mi} uti praetenditur factam, cum litteris variis ad diversos reges et episcopos ac clerum”, Fol. Lat 3171. „Processus de morte violenta... fratris condam Georgii, episcopi Varadiensis, item reginae Isabellae, principis Joannis Sigismundi tutoris... facta in arca propria Al-Vintzensi, anno MDLIII és az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található).
3. Barta Gábor: *Vajon kié az ország?* Bp., 1988. (Labirintus)

4. III. Gyula (Giovanni Maria del Monte, 1550–1555). Az eseményekről Bethlen Farkas: *Erdély története*. II. *A váradi békétől János Zsigmond haláláig (1538–1571)*. Ford. Bodor András. A jegyzeteket írta Kruppa Tamás. Bp.–Kvár, 2002. 158–159.
5. Forgách Ferenc: *Szemelvények „Magyar Históriaja”-ból*. In: *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről*. I. Szerk. Makkai László. Kvár, 1941. 81.
6. Forgách Ferenc: *Szemelvények*. i.m. 83.
7. Forgách Ferenc: *Szemelvények*. i. m. 94.
8. Bethlen Farkas: *Erdély története*. II. i.m. 99.
9. Bethlen Farkas: *Erdély története*. II. i. m. 159.
10. Szalánczy János Izabella királyné bizalmi embere, portai követe. Lásd Jakó Klára: *A Szalánczyak (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből)*. In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 1999. 166–175.
11. Szokollu Mehmed ruméliai beglerbég, majd nagyvezír (1565–1579).
12. A részlet Nádasdy Tamás vallomásából, amelyet közöl Barta Gábor: i. m. 123.
13. Barta Gábor: i. m. 124.
14. Barta Gábor: i. m.133.
15. Uo.
16. Barta Gábor: i. m.126–127.
17. Barta Gábor: i. m. 127.
18. Barta Gábor: i. m.130.
19. Uo.
20. A levelet közli Barta Gábor: i.m. 131.
21. Oláh Miklós humanista történetíró, zágrábi (1543–1548), egri (1548–1553) püspök; I. Ferdinánd kancellárja, esztergomi érsek (1553–1568), királyi helytartó (1562–1568); Bornemissza (Abstemius) Pál (1579) királyi titkár, veszprémi (1549–1553), erdélyi (1553–1560), nyitrai (1560–1579) püspök, királyi helytartó (1568–1572).
22. Barta Gábor i. m.132.
23. Barta Gábor i. m.135.
24. Credo quod in toto mundo non fuerit majores inimici, quam ipse frater et ego, et propter privatas causas et publicas, quia ille et me et bona mea semper persecutus et infestavit; et regnum Hungariae nunc in hanc ruina est illius fratris causa; Nádasdy Tamás vallomása, Sopron, 1553. május 18. Augustinus Theiner: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. Tom. II. Romae, 1875. 41.
25. Az esetek egyike volt, amikor Fráter György még 1534-ben kincstartóként elvette Nádasdytól a máramarosi sóbányák igazgatását. Válaszlépésként Nádasdy visszatért Ferdinánd pártjára. Ferdinánd cserébe a Mária királynét özvegyi jogon illető bányák és bányavárosok haszonbérletét adta neki. Horváth Mihály: i.m. 108–109.
26. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, E 185 Nádasdy család levéltára, Missiles, No. 11.
27. Niklas graf zu Salm magyarországi királyi főhadparancsnok (1546–1550).
28. Barta Gábor: i. m. 178–179.
29. Barta Gábor: i. m. 182–183.

